

KUIDAS HORISONTAALNE JA VERTIKAALNE LIKUMISSUUND EESTI KEELES ASPEKTIKS KEHASTUVAD?*

ANN VEISMANN, ILONA TRAGEL

1. Sissejuhatus

Nagu teada, on eesti keeles võimalik moodustada verbi ja (afiksaal)adverbi ühendeid, mida nimetatakse ühendverbideks. Eesti keele teaduslik grammatika on jaotanud ühendverbid korrapärasteks ja ainukordseteks sõltuvalt sellest, kas ühendverb moodustub suhteliselt regulaarselt verbi (näiteks liikumisverbi) ühinemisel teatava rühma afiksaaladverbidega ja säilitab mõlema osise tähendusliku iseseisvuse (nagu korrapärane *alla minema*) või koosneb piiratud kombinatsioonivõimalustega osistest ja moodustab uue tähendusega liigendamatu süntaktilise terviku (ainukordne *üles ütleva*), (EKG II: 20–22).

Üldiselt võib öelda, et uurime oma artiklis, mil määral on eesti keele ühendverbid korrapärased või ainukordsed. Täpsemalt pöörame tähelepanu sellele, kui palju saame rääkida ühendverbide puhul mingitest seaduspärasustest, ning millise tähenduse ühendverb omandab selle järgi, missugune on afiksaaladverb, millega ta on moodustatud. Seejuures peame eriti silmas seda, kas on mingi seos, millist suunda afiksaaladverb ruumis väljendab ja millist tähendust ta (EKG järgi ainukordses) ühendverbis motiveerib.

Eesti keele grammatika järgi osutavad orientatsioonilised afiksaaladverbid üldistaval kujul suhtelist suundumis-, paiknemis-, eemaldumis- või kulgemiskohta ja perfektivsust väljendavad afiksaaladverbid märgivad tegevuse piiritletust või vähemalt piirivõimaluste olemasolu (EKG II: 20–21). Üks ja sama afiksaaladverb võib olla nii orientatsiooniline kui ka perfektivsust väljendav (nt *maha*, *läbi*). Meid huvitab küsimus, miks see nii on.

Artikli esimeses pooles selgitame lühidalt töö teoreetilist tausta (kognitiivne keeleteadus, keele kehalisuse teooria ja metafoorteooria) ning konkreetse materjalivaliku sisulisi põhjusi. Samuti vaatleme, mida on kirjutatud afiksaaladverbist kui eesti ja teiste keelte aspekti väljendusvahendist. Lühidalt kirjeldame, kuidas oma uurimuse jaoks andmeid kogusime, ning lõpuks esitame materjali analüüsi.

2. Töö teoreetiline taust

2.1. Kognitiivne keeleteadus, keele kehalisuse teooria. Uurimuse teoreetiliseks taustaks on kognitiivne keeleteadus, mille üks põhiteese on, et keelt tuleb vaadelda inimese tunnetuse (s.t ta teadmiste ja kogemuste) osana. Kee-

* Artikli valmimist on toetanud ETF-i grant nr 6510.

lele kognitivistliku lähenemise üks haru rõhutab eriti kehalise kogemuse rolli inimese abstraktses mõtlemises (vt nt Rohrer 2007; Gallese, Lakoff 2005; Gibbs 2006; Johnson 1987 jpt). Väidetakse, et meie keel ja mõtlemine on tihedalt seotud sellega, kuidas meil on võimalik oma keha kaudu maailma asjadega suhestuda. Meie artikli seisukohalt on näiteks oluline vertikaalse kogemuse mõju, mis tekib muuhulgas sellest, et inimesed kõnnivad püsti, pea üleval, jalad allpool, gravitatsioon tõmbab asju allapoole. Selline jaotus tekitab näiteks inimkeha vertikaalse telje funktsionaalse asümmeetria.

Juba George Lakoff ja Mark Johnson (1980) on väitnud, et kogu mõisteliise esitusega seonduv keerukus on võimalik tänu sellele, et selle vahel, milliseid mõisteid inimene on võimeline moodustama, ja selle vahel, milline on meie füüsiliste kehade olemus, on olemas vastavus. Sellest vaatenurgast vastutab kehastumine/kehalisus otseselt mõistete struktureerimise/ehituse eest.

Keelelise struktuuri ja käitumise mustrid ei ole juhuslikud ega kokkulepeline ega ka puhtalt keelelised üldistused, vaid neid motiveerivad pidevalt ettetulevad kehastunud kogemuse mustrid (nt kujundskeem), mis on tihti metafoorselt laiendatud või laiunenud (Gibbs 2006: 3; eesti keeles vt ka Öim, Tragel 2007: 104–105).

Abstraktsetest mõistetest on paljud osaliselt kehastunud, sest nad tekivad kehalisest kogemusest ja jäävad seotuks kehaliste tegevuste süstemaatiliste mustritega. „Kehastumine ei pruugi anda ainsat alust kogu mõtlemisele ja keelele, kuid see on olemuslikult oluline osa tajulistes ja kognitiivsetes protsessides, millega me muudame mõttekaks oma kogemused maailmas” (Gibbs 2006: 3). Selle taustal hakkas meid huvitama, kuidas inimese igapäevane liikumiskogemus (nii iseenda kui ka asjade liikumine või liigutamine) võiks väljenduda abstraktses keeletarvituses ja grammatikas.

2.2. Liikumine ja horisontaalsed ning vertikaalsed suhted. Verbi ja afiksaaladverbi ühenditega seoses on maailma keeleteaduses palju räägitud satelliidikeeltest ja verbikeeltest. Jaotus pärineb Leonard Talmylt (vt nt Talmy 1991 või 2000: 213–214, 221–225) ja toetub faktile, et liikumist on võimalik kirjeldada, pöörates suuremat tähelepanu kas liikumisele (*jooksis välja*, satelliidikeel) või liikumisviisile (*väljus joostes*, verbikeel). L. Talmy järgi jagunevad keeled universaalselt selle järgi, kumba kirjeldusviisi nad liikumissündmustest rääkides eelistavad (näiteks inglise keel on satelliidikeel nagu ka eesti keel, aga prantsuse ja hispaania keel on verbikeeled). Ilmunud on palju artikleid selle kohta, kas ja kuidas vastavat tüüpi keele kõnelejad pööravad rohkem tähelepanu liikumisviisile või liikumisteele, aga ka selle kohta, et kõiki keeli pole siiski niisama lihtsalt nende kahe määratluse alla jaotada võimalik.¹ Samuti esineb ühes keeles mõlemat strateegiat, sellele osutavad kas või ülaltoodud eesti keele näited.

Meie tahame teada, kuidas satelliidikeeltes verbi juurde kuuluva adverb (ja kogu ühendverbi) tähendus võiks olla seotud inimese liikumiskogemusega. Selleks valisime fraasiverbide andmebaasist välja need verbiühendid, mil-

¹ Vt DeLancey 1989; Slobin, Hoiting 1994; Schultze-Berndt 2000; Zlatev, Yangklang 2004; Slobin 2004 (kus esitatakse mõiste *equipollently framed language*) ja L. Talmy vastust neile võrguleheküljel <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Recent/verb.html> (ilmumas raamatus „Crosslinguistic Approaches to the Psychology of Language. Research in the Tradition of Dan Isaac Slobin”).

le adverb tähistab kas horisontaalset (*edasi, tagasi, ette, taha*) või vertikaalset liikumissuunda (*üles, alla, maha*). Võtsime eelduseks, et kuna horisontaalses ja vertikaalses suunas liikumisest saadav kogemus on väga erinev (vertikaalsuunas liikumist mõjutab gravitatsioon: üles liikumisel on piirangud, see nõuab jõupingutusi või abivahendeid, alla liikumist põhjustab või soodustab maa külgetõmbejõud; horisontaalsel liikumisel selliseid piiranguid pole, liikuda võib vabalt ja pidevalt, võimalik on tagasi pöörata), siis võiks see avalduda ka keeles neid suundi märkivate sõnade tähendustes. Ühendverbid sobivad analüüsiks just seepärast, et neis on suund (adverb) ja liikumine (verb) koos.

Seadsime uurimiseesmärgiks leida, kas nende suundade erinevus (väga erineva liikumise kogemusena) kajastub kuidagi keeles (s.t vastava tähendusega afiksaaladverbi ja verbi ühendis), ja kui kajastub, siis milles täpselt see avaldub (milliseid reeglipärasusi on võimalik tuvastada).

2.3. Metafoorteooria (kas ainult üles-alla?). Peale keele kehalisuse teooria otsisime kognitiivse keeleteaduse paradigmas valminud uurimustest ja ülevaadetest väiteid eri orientatsioonide erineva keelelise kajastuse kohta. Selgub, et orientatsioonimetafooridest kõneldes on uurijatel seni vaatluse all olnud peamiselt vertikaalsuunalised suhted (tuntud on metafoorid ÜLEVAL ON HEA, ALL ON HALB jne), samal ajal kui horisontaalsuuna suhted ei näi nii kergesti metaforiseeruvat.

Näiteks mainivad G. Lakoff ja M. Johnson (1980: 14) orientatsiooniga seoses nii horisontaalseid kui ka vertikaalseid ruumisuhteid, kuid orientatsioonimetafooride all loetletakse peamiselt vertikaalsel teljel põhinevaid metafoore (nt GOOD IS UP), ainsaks erandiks on metafoori FORESEEABLE FUTURE EVENTS ARE UP (AND AHEAD) sulgudes esitatud paralleelvariant 'ja ette'. Vastavalt kodulehelt² leiab järgmised orientatsiooniga seotud metafoorid: vertikaalsuunaga seostuvad CONTROL IS UP, EUPHORIC STATES ARE UP, RATIONAL IS UP, ja horisontaalsuunaga seostuvad MEANS OF CHANGE IS PATH OVER WHICH MOTION OCCURS, THE PROGRESS OF EXTERNAL EVENTS IS FORWARD MOTION, TIME IS SOMETHING MOVING TOWARD YOU. Tähelepanu väärib, et horisontaalse orientatsiooniga metafoorid on kõik seotud horisontaalteljel liikumisega ja ajaga, samal ajal kui vertikaalse telje metafoorid on staatilised, toetudes objektide omavahelisele ruumisuhetele. Selle põhjal võtsime erilise tähelepanu alla oletuse, et horisontaalsuunda märkivad adverbid võivad mõjutada ühendverbe omaks võtma aspektuaalseid tähendusi, samal ajal kui vertikaalse suuna adverbidega ühendverbide tähendused on mõistetavad pigem metafoorsete ülekannete kaudu, kus oluline roll on objektide asetusel üksteise suhtes vertikaalsel teljel.

2.4. Aspekti mõistest ja väljendusvahenditest. Artiklis ei tegele me küsimusega, kuidas aspekti defineerida eri lähtekohti aluseks võttes, vaid kasutame aspekti mõistet laialt (sh tegevuslaadi hõlmavana). Meid huvitab, mida muudab või lisab adverb tähendusse ühendis verbiga ja kuidas see on seotud väljendatava sündmuse struktuuriga.

Kui eeldada üldiselt, et sündmuse algust, lõppu või kestmist väljendavaid grammatilisi markereid võib (maailma keeltes) nimetada aspektimorfeemi-

² Conceptual Metaphor Home Page: <http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/> (20. V 2008).

deks, siis võib mitu meie vaadeldud adverbi ühendis verbiga lisada infot sündmuse käigu kohta ning ütelda midagi sündmuse algamise, lõppemise või kestmise kohta, nii et neid võib nimetada aspektilaadseteks.

Nagu teada, ei ole eesti keeles puhtalt aspektile spetsialiseerunud morfoloogilisi väljendusvahendeid. Neid funktsioone väljendatakse leksikaalselt või selliste grammatiliste vahenditega, millel on ka muid funktsioone (nt leksi-kaalgrammatilise perfektiivusadverbiga *ära*) (vt ka Sulkala 1996: 168–169, 210–211; EKG II: 21; Metslang 2001: 443–445).

Helle Metslang (2001: 445) on näidanud, kuidas eesti keele adverbid võtavad koha sisse J. Bybee, R. Perkinsi ja W. Pagliuca (1994: 55) esitatud grammatisatsiooniahelas. Adverbide aspektiline tähendus on arenenud latiivse suuna tähenduse alusel (vt ka Heine, Claudi, Hünemeyer 1991: 48) reas direktsionaal → kompletiiv → perfektiiv. H. Metslang osutab, et kõige laemalt kasutatud eesti keele partikkel *ära* väljendab nii perfektiivusust (*lõhkus pesa ära, lahendas ülesande ära*) kui ka suunda (*sõitis ära*) (ka EKG II: 21). Ta loetleb ka teisi partikleid, mis väljendavad perfektiivusust (*maha, läbi, välja, üles*) ja toimivad samal ajal direktsionaalidena (Metslang 2001: 445), sama loetelu on ka eesti keele teaduslikus grammatikas (EKG II: 20–21).

Kahtlemata on eesti keele afiksaaladverbide kujunemist mõjutanud saksa keele partikkelverbid.³ Kuid ilma vajaduse ja eeldusteta vormid keelde püsima ei jää ega arene seal (Habicht, Keevallik, Tragel 2006: 610–611). Et algselt ruumilisi suhteid väljendanud sõnadel on üldiselt eeldus kujuneda abstraktseid suhteid (sealhulgas aspekti) märkivateks sõnadeks või grammatilisteks markeriteks, siis saame adverbide sellist arengut vaadelda ka kui loomulikku protsessi. Meie oma uurimuses tahame sellele leida seletust keele kehalisuse teooria toel.

Afiksaaladverbi aspektilaadsete näidete ja (mõiste)metafoori abil seletatavate näidete vahel võib näha seost. Tähenduste areng konkreetse(ma)st abstraktse(ma)ks ja grammatisatsiooniprotsess leksikaalsest grammatilise-maks käivad koos ja on sarnased protsessid, esimene mõistelisel, teine keele tasandil. Mõisteline struktuur ongi organiseeritud metafoorse süsteemi kaudu, mida iseloomustavad konkreetse ja abstraktse valdkonna vahelised ülekanded.

2.5. Afiksaaladverb aspektuaalsuse väljendajana. Afiksaaladverbi kui aspektitähenduse väljendaja käsitlusi leiab nii eesti keeleteadusest kui ka teiste keelte kohta. Peatume siin lühidalt mõnel huvitaval uurimusel.

Eesti keele kohta osutab Huno Rätsep, et varasemais grammatikais on ühendverbidele lähenetud põhiliselt kokku- ja lahkukirjutamise perspektiivist (1978: 26–35), siiski on nii Johannes Aavik (1936: 329) kui ka Elmar Muuk (1938: 8) viidanud sellele, et ühendverbiga tekib uus mõiste või mõistevarjund, kusjuures E. Muuk täpsustab seda, nimetades näiteks verbi tegevuse lõplikuks muutmist ja sellele suuna andmist (vt Rätsep 1978: 26–35). H. Rätsep on ühendverbide afiksaaladverbe jagades toonud välja nende funktsioonid: orientatsiooniadverbid, perfektiivusadverbid (*läbi, maha, minema, tulema, täis, valmis, välja, ära*) ja seisundiadverbid (mis meile selle teemaga seoses huvi ei paku).

³ Eesti ja saksa keele ühendverbide võrdlust vt Hasselblatt 1990.

Peale H. Metslangi eelmises punktis viidatud tööde on Ants Pihlak kirjutanud eesti ühendverbidest ja perifrastilistest verbidest aspektitähenduse väljendajatena, otsides eesti keelest vene keele aspekti laadseid tähendusi (Pihlak 1985).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eesti keele uurijad on juhtinud tähelepanu afiksaaladverbide sündmuse struktuuri väljendamise funktsioonile ning seostanud seda ka samade sõnade orientatsioonilise tähendusega (s.t võib öelda, et ilma grammatisatsiooniteooria abita sõnastanud selle ahela etappe ja arengutendentse väga täpselt). Meie uurimus tahab siia lisada kognitiivse lähenemise vaatenurga ja seletada, miks sellised arengud keeles aset leiavad.

Inglise keele fraasiverbide tähendustest on kirjutatud väga palju nii teoreetiliselt kui ka praktilisest keeleõppe vajadusest lähtuvalt. René Dirven kirjutab inglise keele fraasiverbide uurimise ülevaates, et partiklitel on oluline osa fraasiverbi kui terviku tähenduses ja seepärast on oluline uurida partiklite semantikat ning pöörata tähelepanu sellele, mis motiveerib ühe vormi erinevaid tähendusi (Dirven 2002: 483).

Leonard Talmy loetleb liikumisega seotud satelliitide aspektitähendusi käsitlevas uurimuses järgmised inglise keele verbipartiklid ja nende aspektitähendused: „*re-/over* 'sooritama verbiga tähistatud tegevust uuesti, veel kord', *on* 'jätkama verbiga tähistatud tegevust katkestuseta', *away* 'jätkama verbiga tähistatud tegevust sundimatult/pühendunult; tegevust alustama ja jätkama', *along* 'verbiga tähistatud tegevuse protsessi jätkama', *off* 'verbiga tähistatud tegevust järjest tegema', *up* 'verbiga tähistatud tegevust sooritama kuni lähteolekust erinevasse olekusse jõudmiseni', *back* 'verbiga tähistatud tegevust kordama, vastastikku (uuesti) tegema' (Talmy 2000: 120–121).

Sally Rice ja John Newman käsitlevad verbifraasile aspektuaalset tähendust andvatena järgmisi inglise keele partikleid: *away*, *on*, *again*, *over*, *around* (Rice, Newman 2004: 317). Nad vaatlesid nende partiklite adverbina esinemist BNC suulise kõne korpuses 2000 näite põhjal ja täheldasid näiteks, et *away* väljendab teatavates konstruktsioonides kestvat aspekti (vt ka Rice 1999: 233) ja *on* resumptiivset ehk kokkuvõtlikku aspekti (vrd ka Rice 1999: 236).

Huvitav on Marina Gorlachi lähenemine. Ta väidab, et verbi juurde afiksaaladverbi lisamine muudab kogu konstruktsiooni resultatiivsemaks. Afiksaaladverbi asukoha põhjal on ta koostanud skaala, milles resultatiivsuse võimalus kasvab vasakult paremale:

verb + NP-konstruktsioon – [V Prt NP]-konstruktsioon – [V NP Prt]-konstruktsioon, nt *break the vase* – *break up the vase* – *break the vase up* (Gorlach 2000: 256).

Ka eesti keele vastavaid konstruktsioone võiks sellel skaalal vaadata, vrd *lõhub vaasi* – *lõhub ära vaasi* – *lõhub vaasi ära*, kuid see ei ole meie uurimuse teema.

Susan Lindner seostab oma doktoriväitekirjas partikli *up* tähenduste arenguid sündmusstruktuuri ülekandega konkreetsest füüsilise liikumise valdkonnast abstraktsesse sihilejõudmise valdkonda (Lindner 1981: 227).

Elizabeth C. Traugott on arutlenud selle üle, milline on seos ruumiga, et just *up* saab perfektiivseks (Traugott 1978: 373; vt ka Brinton 1988: 94). Ta arvab, et piiratud situatsiooni markerid tulenevad nendest sõnadest, mis ruumi valdkonnas väljendavad: 1) lähtekohta (nt ingl *out*, sks *aus*), 2) sihti (ingl

through, sks *ver*) või 3) vertikaalset tasandit (nt ingl *down*, *up*, *off*, sks *auf*) ja kontinuatiivse ja progressiivse aspekti markerid tulenevad sõnadest, mis markeerivad kokkukuuluvust või sisaldumist (ingl *in*, *at*, *on*) (Traugott 1978: 373; vt ka Brinton 1988: 197–198; Kardela 1997: 1490). Henryk Kardela püüab (E. Traugottile, L. J. Brintonile jt toetudes) seletada, kuidas inglise keeles hakkasid adverbid aspekti väljendama ja miks partikkel *up* väljendab perfektiivsust ja *on* duratiivsust (Kardela 1997: 1489–1490).

Laurel J. Brinton selgitab, kuidas ruumitähendusega prefiksitest ja partiklitest arenevad aspektuaalsed prefiksids ja partiklid sel teel, et kõneleja tähelepanu nihkub füüsiliselt tegevuselt tegevuse tulemusele või lõpp-punktile (Brinton 1988: 197–198).

3. Andmete kogumine

Nagu öeldud, huvitavad meid sellised ühendverbid, mille afksaaladverbiliseks komponendiks on sõnad, mis väljendavad horisontaalset või vertikaalset suunda, see tähendab *edasi*, *tagasi*, *ette*, *taha*, *üles*, *alla* või *maha*. Adverbidest valisime kõige puhtamalt horisontaalse või vertikaalse suuna väljendajatena just need, kõrvale jätsime need, mille suunda ei ole võimalik nii üheselt kindlaks määrata (nt *üle*, *läbi*).

Uurimuse esialgse andmeallikana kasutasime eesti keele püsiühendite andmebaasi fraasiverbide osa. See on Tartu Ülikooli arvutilingvistika tööruhma koostatud kogu, mis sisaldab 17 493 kirjet ühend- ja väljendverbe.⁴ Uurimuse käigus võtsime lisaks näite- ja analüüsimaterjali eesti kirjakeele korpuse 1990. aastate ajakirjanduse allkorpusest. Sealt on pärit ka enamik artiklis esitatud näidetest.

Eesti keele fraasiverbide andmebaasist leidsime 1085 konstruktsiooni sõnadega *üles*, *alla*, *edasi*, *tagasi*, *ette*, *taha*, *maha*. Neist *alla* oli kõige sagedasem (276 ühendit) ja *taha* kõige harvem (37 esinemist). Adverbide täpsem jaotumine on näha tabelist 1.

Tabel 1.

Adverbide esinemine fraasiverbide andmebaasi ühendverbide osas

adverb	<i>üles</i>	<i>alla</i>	<i>maha</i>	<i>edasi</i>	<i>tagasi</i>	<i>ette</i>	<i>taha</i>
ühendeid	198	276	215	77	115	167	37

⁴ <http://www.cl.ut.ee/ressusrid/pysiyhendid/> (20. V 2008). Andmebaasi alliktesed on „Fraseoloogiasõnaraamat” (Õim 1993), „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” (EKSS), Filosoofi teaurus (<http://www.filosoft.ee>), partikkelverbide loend „Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen” (Hasselblatt 1990), „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” indeks (Saareste 1979), „Sünonüümisõnastik” (Õim 1991), tekstist sõnade koosinemiste (kollokatsioonide) tuvastamise programmi SENVA (Software for Extracting Nary Verbal Associations) abil 1990. aastate korpustest leitud fraasid (Kaalep, Muischnek 2002). Ühend- ja väljendverbide kindlaksmääramise põhimõtteid võib lugeda samast: <http://www.cl.ut.ee/ressusrid/pysiyhendid/>. Täname andmebaasi kasutamisel osutatud abi eest Kadri Muischneki.

Meie järgnevalt esitatud analüüsist jäid välja ühendverbid sõnaga *taha*, sest neid leidus võrreldes teistega väga vähe (37) ja neile kirjakeele korpusse näiteks otsitud laused ei olnud üheselt tõlgendatavad afiksaaladverbide-na, vaid pigem kaassõnadena või iseseisvate määrsõnadena.

Järgmistes osades vaatleme täpsemalt ühendverbi kasutamist ja adverbi funktsiooni moodustunud tervikus. Analüüsi alustame vastava suuna adverbide konkreetse ruumilise tähendusega ja seejärel kirjeldame täpsemalt ühendverbide abstraktseid tähendusi: adverbi aspektilaadset kasutamist ja metafoorsel ülekandel põhinevaid näiteid.

4. Horizontaalsuunda märkivate adverbidega ühendverbid

4.1. Konkreetne ruumiline tähendus. Esimesena vaatleme nende ühendverbide tähendusi, mille afiksaaladverbiks on kas *edasi*, *tagasi* või *ette*, s.t horisontaalset suunda väljendav adverb. Ruumilise põhitähendusega fraasiverbides näitab adverb verbiga väljendatud liikumise suunda. *edasi* näitel on eriti selge, kuidas ruumilisest tähendusest on kujunenud aspektiline, enamasti pole võimalik üheselt otsustada, kas tegemist on ainult ruumilise ('ruumis ette suunas või juba võetud liikumissuunas liikumine') või ainult ajalise (aspektilaadse) tähendusega ('liikumise jätkamine'), vt näidet 1 ja 2.

- (1) 24. novembril **liikusime edasi** Sõrve poolsaare tippu.
- (2) Teised peatusid, kuid meie **marssisime edasi**.

Näites 2 on *edasi* suunas liikumine lahutamatu seotud liikumise jätkamisega, võimatu on öelda, kumb tähendus – kas liikumise suund või tegevuse jätkamine – prevaleerib.

tagasi puhul väljendatakse verbiga liikumist ja adverb näitab, et see toimub kas liikuja tavapärasele suunale vastassuunas (nt *tagasi hüppama*) või eelnevalt liigutud suunale vastupidises suunas (näide 3). Ruumilises tähenduses suunamuutus võimaldab abstraktses valdkonnas väljendada tegevuse muutust (vt näidet 13 ja 14 järgnevas alapeatükis).

- (3) Pidime poolel teel **tagasi pöörama**.

ette puhul saab verbiga väljendatud tegevus suuna liikuja või mõne muu objekti esikülje järgi. Kirjakeele korpusse lausete hulgas leidus liikumisverbi ja *ette* näiteid vähe, neist sagedasim oli *ette astuma*. Ka näide 4 on konkreetse ruumilise ja abstraktse vahepealne, tõlgendatav nii füüsilise etteastumise-na kui ka abstraktselt, enda esitamise tähenduses.

- (4) **Astuge ette** ja pange käed külge Eesti teatri ja rahvamaja ehitusele.

4.2. Aspektilaadne tähendus. Nagu eelnevalt juba nimetatud, on fraasiverbidest näha selge tendents, et väljend, mis konkreetses valdkonnas tähendab liikumise jätkamist valitud suunas, saab abstraktsesse valdkonda üle kandudes *kestva* ehk kontinuaatiivse aspekti laadse funktsiooni. Järgnevates näidetes (5–7) puudub liikumisverb, *edasi* väljendab verbi tegevuse jätkamist, kestmist, mitte liikumise suunda.

(5) Eestlaste meeleolu oli vilets: kodumaa oli kaotatud, omakseist teadsid midagi vaid vähesed, näis puuduvat mõte **edasi sõidida**.

(6) Esiteks arvas ta, et õhtu on liivakastis **edasi mängimiseks** veel küllalt soe, teiseks...

(7) Just sellised momendid aitavad **edasi elada** ...

Edasiliikumise ja tegevuse jätkamisega võib siduda ka näited (8–10), kus toimub mingil moel ülekanne tegevuse järgmisse faasi või etappi.

(8) Saates väideti, et suur osa Eesti kaudu sisseveetavatest relvadest **müüakse edasi** Venemaale.

(9) Surmamõistetud **kaebas** kohtuotsuse **edasi**.

(10) Eks ta algselt olnudki midagi kloostritaolist, kus vanema põlvkonna teadmised nooremale **edasi anti**.

Adverbiga **tagasi** väljendatakse abstraktses valdkonnas tegevuse kas lihtsalt kordamist või vastupidises suunas kordamist ja vastupidise tegevuse sooritamist. Nii võiks adverbiga *tagasi* seostada *iteratiivset* aspekti.

Ruumilise tähendusega on seotud fraasid, milles verb väljendab tegevust ja adverb *tagasi* näitab, et see tegevus on äsja toimunud tegevuse pöördtegevus, vastandlik tegevus (näites 11 on vesi eelnevalt pudelist välja kallatud, näites 12 on saiad kõigepealt kuskilt võetud).

(11) **Kallasin** vee **tagasi** pudelisse.

(12) Palusin kord käega katsutud saiad **tagasi panna** ja puhtad anda.

Adverbiga *tagasi* moodustatud ühendid, milles ei esine liikumisverbi, võivad väljendada tegevuse kordamist (näide 13 ja 14). Tihti on tegevuse kordamise eelduseks sellele eelnev vastandtegevus, vt näidet 14, kus kooli uuesti avamise eelduseks on selle vahepealne sulgemine.

(13) Väga tõenäoliseks peetakse, et ta **valitakse** oma ametisse **tagasi**.

(14) Mina arvan, ei kui on talud, siis saab palju lapsi ja kui on palju lapsi, siis **tehakse** Velisele kool **tagasi**.

Adverbi **ette** sisaldavad verbifraasid võivad aspektilaadselt väljendada mingi teise (järgneva) sündmuse eel toimuvat sündmust või teise sündmuse eelduseks olevat tegevust. Näites 15 on juttu reformi eelduseks olevatest toimingutest, näites 16 on (mainitud tingimustel) ostmise eelduseks tellimine.

(15) Reform on vaja **ette valmistada**.

(16) Lugejaid meelitati raamatusarju alandatud hindadega **ette tellima**.

4.3. Metafoorselt tõlgendatavad näited. Palju kirjeldatud vertikaal-suunalise metafoori HEA ON ÜLEVAL kõrval võib horisontaalsuunda väljendavate adverbidega siduda metafoori HEA ON EES, mille järgi edasi suunas liikumine on positiivne, see tähendab edenemist, arengut (näited 17 ja 18). Samal ajal pole metafoor HEA ON EES nende näidete puhul ainus metafoorne tähendusülekandemehhanism, lisaks võiks rääkida metafooridest ELU ON TEEKOND

ja AJAMAASTIKU ehk LIIKUVA VAATLEJA metafoorist, mille järgi tulevik paikneb vaateleja ees ja inimene liigub läbi aja nagu läbi maastiku (vt Lakoff, Johnson 1980; Lakoff, Johnson 1999; eesti keele kohta vt Veismann 2001; Veismann 2000: 81–86).

(17) Otsekuu näitasin, et üks inimene ikkagi **jõuab** elus **edasi** ilma pangalaenu ja toetusteta.

(18) Targad teooriad ja uut tüüpi mõtlemine iseenesest ühiskonda **edasi** ei **vii**.

Metafoorile, mille järgi edasiliikumine on areng/hea, tagasiliikumine halb, paistavad toetuvat ka mõningad näitelauseid adverbiga *tagasi*, nt:

(19) Ent kui nägime rahvaarutelu põhjal parandatud projekti, siis veendusime, et on jälle **tagasi mindud**.

Ühendites adverbiga *ette* näib töötavat samuti korraga mitu metafoori: OLEMASOLU ON NÄHTAVUS ja NÄHTAV ON EES.⁵ Millegi tekkimist, avalikuks saamist, selgumist, ilmnemist mõistestatakse vaateleja *ette*, s.t tema visuaalsesse välja ilmumise kaudu (näide 21 ja 22).

(21) Samas lisati, et tarvitusele võetud abinõudest tuleb komisjonile **kanda ette** 16. septembriks 1985. a.

(22) Kirde-Eestis on **ette tulnud** konflikte.

5. Vertikaalsuunda märkivate adverbidega ühendverbid

5.1. Konkreetse ruumi valdkonna väljendajana. Vertikaalse suuna adverbidele *üles*, *alla* ja *maha* on omane, et nad võivad kas lihtsalt näidata verbiga väljendatud liikumise suunda (näited 23–25) või rõhutada verbiga juba antud liikumise suunda (näited 26–28).

(23) Alati pean mina sinna **üles minema** ja seal kõrgel neid puid laduma ...

(24) Redelilt **alla ronides** pudeneb vihikupakk tal käest ja paberilehed lendavad tuulde.

(25) Ta **pani** kasti **maha**.

(26) **Tõuse üles!** (vrd *Tõuse!*)

(27) Laest võiks **alla rippuda** mõni põnev asi. (vrd *võiks rippuda*)

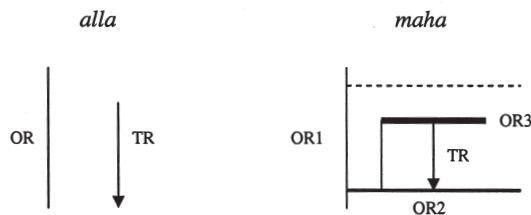
(28) Ega teie **maha** ei **pillanud?** (vrd *Ega teie ei pillanud?*)

Eesti keele adverbid *alla* ja *maha* väljendavad mõlemad vertikaalteljel allapoole liikumist, mõnel juhul on nad kasutatavad ka sünonüümsetena. *alla* ja *maha* semantilisi erinevusi ühendverbides on (kognitiivse grammatika vahenditega) uurinud Kaja Kährnik (2001). Ta on kirjeldanud *alla* ja *maha* kujundskeemide erinevusi nii, et *alla* puhul on ainus oluline orientiir selle entiteedi vertikaalne mõõde, mille suhtes trajektoori allapoole liikumine on

⁵ Nende metafooride kohta vaata ka kodulehekülge Conceptual Metaphor Home Page: <http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/> (20. V 2008).

eendatud. Kui vastav entiteet puudub, siis on fookuses vertikaalne suund üldiselt. *maha* jaoks paistavad olevat võrdselt olulised kaks orientiiri: esimene on ruumi vertikaaltelg ja teine horisontaalne pind, millega trajektoor lõpuks kontakti jõuab. Esimene neist on alati implitsiitne, teine võib olla nii eksplitsiitne kui ka implitsiitne. Trajektoori prototüüpne lõpp-punkt on tõenäoliselt maapind (Kährlik 2001: 52–55).

Sõna *maha* keskne skeem erineb niisiis *alla* skeemist selle poolest, et kui *alla* toob sisemiselt esile tee (s.t allasuunas liikumise kui sellise), siis *maha* rõhutab tee algus- ja lõpp-punkti vt joonist 1 ja näidet 24 ja 25).

Joonis 1. *alla* ja *maha* kesksed kujundskeemid (TR = trajektoor, OR = orientiir; Kährlik 2001: 52 ja 55 järgi).

5.2. Aspektilaadsed näited. Vertikaalse suunaga seostub meie uuritud ühendverbides lõppemise, lõpulejõudmise, lõpetatuse tähendus (vrd terminatiivne, kompletiivne ja perfektiivne aspekt) adverbidega *üles* ja *maha*, adverbil *alla* see puudub. Sama moodi on täheldanud ka K. Kährlik, et metafoor VÄHEM ON ALL on kasutusel peamiselt sõna *alla* tähendustes ning perfektiivsust väljendab ainult *maha* (Kährlik 2001: 62). Ta seletab seda nähtust nende adverbide eeltoodud kujundskeemide järgi: *alla* esindab nn täielikku allasuunas liikumist, samal ajal kui *maha* kujundskeemis on peale vertikaalsuse tegemist ka liikumise algus- ja lõpp-punkti ning kontaktiga (Kährlik 2001: 62–63).

Tegevuse lõpetatust märgib adverb *maha* näites 29 ja 30:

(29) Mees **pidas** kätega vehkides ühe hingetõmbega **maha** väga vihase kõne.

(30) Enne mängu **hüüti** kõva häälega **maha**, et olümpiavõitja saab 200 tuhat krooni.

Perfektiivse aspekti tähendus avaldub ka järgmistes ühendites adverbiga *üles* (näide 31 ja 32). Ilma vastava adverbita osutaksid need fraasid/laused pigem kestvale tegevusele, mille lõpu/lõppemise kohta lause nii selget infot ei annaks, vrd *oma süüd tunnistas*, *otsiti meetrikaraamatuid*, kus (ilma afiksaaladverbita) verb nõuab osasihitist.

(31) Oma süü **tunnistas** MN **üles** 15. oktoobril 1970.

(32) **Otsiti üles** ka meetrikaraamatud, mis kinnitasid, et selles külas tööpoolest sündis V. I. Tšapajev.

Inglise partikli *up* ruumilise tähenduse seost lõpetatud tegevuse või perfektiiivsusega on seletanud S. Lindner (1981: 194–195) nii, et sihile suunatud tee hakkab väljendama sihile suunatud protsessi (*goal directed path* → *goal directed process*), lisades, et mõnel juhul võib see protsess olla ka füüsiliselt vertikaalne (*fill up the glass*).

Beate Hampe oletab, et sündmusstruktuuri metafoorina on metafoor LÄHEDAL ON ÜLEVAL grammatiseerunud metafooriks LÕPETAMINE ON ÜLEVAL (vt Lakoff, Espenson, Schwartz 1991). Seepärast saab igat lõppema hakkavat tegevust mõista liikumisena eesmärgi suunas, mis on deiktiline kese ja mida saab varustada aspektimarkeriga *up* (Hampe 2000: 91).

Peale tegevuse lõpetatuse võib *maha* märkida verbi juures ka millegi lõplikku kadumist, olles sünonüümne adverbiga *ära* (näide 33 ja 34). Nagu eelnevalt öeldud, on H. Metslang leidnud *ära* aspektitähenduste kujunemisel seoseid suunatähendusega (vt p 2.4 ja Metslang 2001: 445).

Kirjakeele korpusest leiab hulgaliselt näiteid vahemaa läbimise kohta (nagu näide 35), kus verb väljendab liikumisviisi, mil moel vahemaa läbiti (*sõitma, kõndima, marssima* vms), ja adverb *maha* lisab sellele tegevuse lõpetatuse aspekti.

(33) Igal suvel ja sügisel **põleb** kusagil **maha** mõni küün või heinahoidla.

(34) Piltlikult öeldes tuleks põhifondid **maha müüa**.

(35) 5 päeva, 23 tunni ja 29 minutiga **marssis** ta **maha** 646,014 km.

Seoses inglise fraasiverbide partikliga *away* (*cut away, wash away, fade away*) on seda nimetatud disintegratsiooni tähenduseks (Rice, Newman 2004: 319).

K. Kährrik (2001: 64–67) mainib lisaks perfektiiivsusele *maha* separatiivset tähenduslaiendust, mis võib esile tuua *maha* skeemi vertikaalsuse, aga ei pea seda tegema (meie näide 34).

5.3. Metafoorselt tõlgendatavad näited. Vertikaalse suuna adverbidega *maha* ja *alla* on seotud orientatsioonimetafoorid VÄHEM ON ALL (näide 36 ja 37) ja HALVEM ON ALL (näide 38, näites 39 NÖRGEM ON ALL). Mõne üksiku lause (näide 40) leiab korpusest ka adverbiga *üles* metafoori HEA ON ÜLEVAL näiteks. K. Kährrik nimetab *alla* juures skaala-tähenduslaiendust, mis avaldub metafoori VÄHEM ON ALL kaudu (Kährrik 2001: 56–57).

(36) Mõlemalt summalt **arvab** riik **maha** 33-protsendilise tulumaksu.

(37) Kulutasin kõik neli *time-out*'i tempo **maha võtmiseks**.

(38) Mida kauem vaieldakse, seda enam **käib** Eesti majandus **alla**.

(39) Tallinna Kalevi naiskonnale **jäädi** aga **alla** 47:61.

(40) Siit ka mõte uurida Tšiili kogemust – on ju Tšiili majandus väga kiiresti **üles töötatud**.

6. Kokkuvõte ja arutelu

Oma analüüsi kokkuvõtteks väidame, et afiksaaladverbide tähendusi saab siduda inimese ruumis liikumise kogemusega: horisontaalsuunas liikumine saab olla pidev, kuid vertikaalsuunas liikumisele on iseloomulik katkestatus, lõpetatus.

Vertikaalset ja horisontaalset suunda märkiva adverbiga ühendverbide aspektilaadsed ja metafoorsed tähendused on kokkuvõtvalt esitatud tabelis 2.

Tabel 2.

Adverbide konkreetsete ruumilised ja aspektilaadsed ning metafoorsed tähendused

Suund	Adverb	Konkreetne (ruumiline)		Aspektilaadne		Metafoorne
HORISONTAALNE	<i>edasi</i>	adverb näitab liikumise suunda <i>edasi liikuma</i>		tegevuse jätkamine	ülekanne järgmisse etappi	HEA ON EES
	<i>tagasi</i>	adverb näitab liikumise suunda (mis võib olla tavapärasele vastupidine) <i>tagasi hüppama</i>		vastupidine tegevus <i>tagasi panema</i>	tegevuse kordamine <i>tagasi valima</i>	
	<i>ette</i>	adverb näitab liikumise suunda <i>ette astuma</i>		teise tegevuse eelne tegevus <i>ette helistama</i>		NÄHTAVAL ON EES <i>ette tulema</i>
VERTIKAALNE	<i>üles</i>	liikumise suund <i>üles tõmbama</i>	liikumise suund topelt (nii verbi kui ka adverbiga) <i>tõuse üles!</i>	tegevuse lõpetatus <i>üles leidma</i>		HEA ON ÜLEVAL <i>üles kiitma</i>
	<i>maha</i>	liikumise suund <i>maha viskama</i>	liikumise suund topelt (nii verbi kui ka adverbiga) <i>maha langema</i>	tegevuse lõpetatus <i>maha pidama</i>	'ära' <i>maha müüma</i>	VÄHEM ON ALL HALVEM ON ALL <i>maha arvama</i> <i>maha jääma</i>
	<i>alla</i>	liikumise suund <i>alla hüppama</i>	liikumise suund topelt (nii verbi kui ka adverbiga) <i>alla kukkuma</i>	vahemaa läbimine <i>maha käima</i>		HALVEM ON ALL <i>alla jääma</i>

Loomulikult tekib küsimus, kas meie osutatud tendents on universaalne, s.t kehtib ka teistes keeltes, kus on kasutusel verbi ja afiksaaladverbi (partikli) ühendid. Kindlasti vajaks see uurimist. Näiteks on välja toodud, et inglise keeles võib partikkel *away* ühelt poolt väljendada juba käimasoleva

tegevuse või protsessi jätkumist (Rice, Newman 2004: 318) ja teiselt poolt võib ta anda ühendis verbiga disintegratsiooni tähenduse, mis sisuliselt vastab eesti adverbile *ära* (Rice, Newman 2004: 319).

7. Lõpetuseks

Kirjakeele korpuse materjali põhjal tehtud adverbide analüüs näitas, et on olemas korrelatsioon adverbi konkreetse suunatähenduse ja abstraktsete (aspektilaadsete ja metafoorsete) tähenduste vahel. Suundade erinevus avaldub aspektilaadsetes tähendustes, mida vastavad adverbid võivad väljendada: horisontaalsuund esindab eelkõige kestvaid, muutuvaid ja korduvaid tegevusi ja situatsioone, vertikaalsuuna adverbidega väljendatakse tegevuse lõpetatust.

Ilmnes selgelt tendents, et adverbiga *edasi* moodustatud ühendverbid kannavad endas peaaegu alati kestva aspekti laadset tähendust. Üksikutes näidetes on tähendus tõlgendatav metafoori HEA ON EES kaudu. Vertikaalse suuna adverbide puhul oli aspektuaalse tähenduse ja metafoorilise tähenduse jaotumine võrdsem. *üles* ja *maha* võimaldavad väljendada ühendverbis tegevuse lõppemist. Adverbid *üles*, *alla* ja *maha* on kasutusel seoses metafooridega ÜLEVAL ON HEA/ROHKEM, ALL ON HALB/VÄHEM.

See, et horisontaalse suuna adverbide *edasi*, *tagasi* ja *ette* abstraktsed tähendused on seotud jätkumise ja kordumisega ning vertikaalse suuna adverbide *üles*, *maha* ja osalt ka *alla* tähendused vastavalt lõppemisega, lähtub inimese füüsilistest võimetest ja maailma objektide loomulikust olekust: vertikaalsuunal ei saa tegevus (lõputult) kesta, samal ajal kui horisontaalsuunal võib see kesta, muutuda, pöörduda.

Horisontaalsuunal on inimesel pigem pideva liikumise kogemus ja see avaldub keeles vastavas aspektis, vertikaalsuuna aspektitähendused viitavad orientatsioonikogemusele, objektide paiknemise ja omavaheliste suhete kohta omandatud kogemustele ja teadmistele ning liikumise lõppemise kogemusele.

Kõik need tähendused sobivad kokku vastava suunaga seotud kehalise kogemusega.

Uurimuse kokkuvõtteks saamegi väita, et eesti keele ühendverbide abstraktse valdkonna tähendused peegeldavad nende ruumidimensioonidega seotud tunnetust, millele viitab verbi juurde kuuluv adverb.

Kirjandus

- A a v i k, J. 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu.
- B y b e e, J., P e r k i n s, R., P a g l i u c a, W. 1994. The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. Chicago: University of Chicago Press.
- B r i n t o n, L. J. 1988. The Development of English Aspectual Systems. Aspectualizers and Post-Verbal Particles. Cambridge Studies in Linguistics 49. Cambridge: Cambridge University Press.

- DeLancey, S. 1989. Klamath Stem Structure in Genetic and Areal Perspective. – Papers from the 1988 Hokan-Penutian Languages Workshop. Eugene, OR: University of Oregon, lk 31–39.
- Dirven, R. 2002. Recent Cognitive Approaches to English Phrasal Verbs. – Cognitive Linguistics Today. Eds. B. Lewandowska-Tomaczyk, K. Turewicz. Frankfurt/Main: Peter Lang, lk 483–500.
- EKG II = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1995.
- Gallese, V., Lakoff, G. 2005. The Brain's Concepts. The Role of the Sensory-Motor System in Conceptual Knowledge. – Cognitive Neuropsychology, nr 22, lk 455–479.
- Gibbs, R. Jr. 2006. Embodiment and Cognitive Science. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gorlach, M. 2000. Resultativeness. Constructions with Phrasal Verbs in Focus. – Between Grammar and Lexicon. Eds. E. Contini-Morava, Y. Tobin, lk 255–287.
- Habicht, K., Keevallik, L., Tragel, I. 2006. Keele muutumine kasutuskontekstis. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 609–625.
- Hampe, B. 2000. Facing up to the Meaning of 'face up to'. A Cognitive Semantic-Pragmatic Analysis of an English Verb-Particle Construction. – Constructions in Cognitive Linguistics. Eds. A. Foolen, F. van der Leek. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 81–101.
- Hasselblatt, C. 1990. Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Heine, B., Claudi, U., Hünnemeyer, F. 1991. Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnson, M. 1987. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. Chicago: University of Chicago Press.
- Kaalep, H.-J., Muischnek, K. 2002. Using Text Corpus to Create a Comprehensive List of Phrasal Verbs. – LREC 2002. Third International Conference on Language Resources and Evaluation. Proceedings I, lk 101–105.
- Kardela, H. 1997. Telicity as a Perfectivizing Category. Notes on Aspectual Distinctions in English and Polish. – Language History and Linguistic Modelling. A Festschrift for Jacek Fisiak on His 60th Birthday. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 101. Eds. R. Hickey, S. Puppel. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 1473–1492.
- Kährrik, K. 2001. Getting down to 'downs': Some Observations about the Estonian Verb-Particle Constructions with *alla* and *maha*. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Toim I. Tragel. Tartu: Tartu Ülikool, lk 48–70.
- Lakoff, G., Espenson, J., Schwartz, A. 1991. Master Metaphor List. Draft 2nd Edition. Berkeley: Cognitive Linguistics Group, University of California at Berkeley, CA.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. Metaphors We Live by. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. Philosophy in the Flesh. New York: Basic Books.
- Lindner, S. 1983. A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with UP and OUT. Ph.D. Thesis, University of California, San Diego.

- Metslang, H. 2001. On the Development of the Estonian Aspect: the Verbal Particle *ära*. – The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2. Grammar and Typology. Eds. Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 443–480.
- Muuk, E. 1938. Verbide ja verbaalnoomenite kokkukirjutamisest. – Eesti Keel, nr 1, lk 4–17.
- Pihlak, A. 1985. Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. – *Ars Grammatica*. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Rice, S. 1999. Aspects of Prepositions and Prepositional Aspect. – *Issues in Cognitive Linguistics*. Eds. L. de Stadler, C. Eyrich. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 225–247.
- Rice, S., Newman, J. 2004. Aspect in the Making. A Corpus Analysis of English Aspect-Marking Prepositions. – *Language, Culture, and Mind*. Eds. M. Achard, S. Kemmer. Stanford: CSLI Publications.
- Rohrer, T. 2007. Embodiment and Experientialism. – *Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. D. Geeraerts, H. Cuyckens. Oxford: Oxford University Press, lk 25–47.
- Rätsep, H. 1978. Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn: Valgus.
- Saareste, A. 1979. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Indeks. Uppsala: Finsk-Ugriska Institutionen.
- Schultze-Berndt, E. 2000. Simple and Complex Verbs in Jaminjung. A Study of Event Categorisation in an Australian Language. MPI Series in Psycholinguistics, nr 14. Wageningen, Netherlands: Ponsen and Looijen.
- Slobin, D. I. 2004. The Many Ways to Search for a Frog. – *Relating Events in Narrative. Typological and Contextual Perspectives*. Eds. S. Strömquist, L. Verhoeven. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, lk 219–257.
- Slobin, D. I., Hoiting, N. 1994. Reference to Movement in Spoken and Signed Languages. Typological Considerations. – *Proceedings of the Twentieth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, lk 487–505.
- Sulkala, H. 1996. Expression of Aspectual Meanings in Finnish and Estonian. – *Estonian: Typological Studies I*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Toim M. Ereht. Tartu: Tartu Ülikool, lk 165–225.
- Zlatev, J., Yangkaland, P. 2004. A Third Way to Travel. The Place of Thai in Motion-Event Typology. – *Relating Events in Narrative. Typological and Contextual Perspectives*. Eds. S. Strömquist, L. Verhoeven. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, lk 159–190.
- Talmy, L. 1991. Path to Realization. A Typology of Event Conflation. – *Papers of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Eds. L. A. Sutton, C. Johnson, R. Shields. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, lk 480–520.
- Talmy, L. 2000. *Toward a Cognitive Semantics II. Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge: MIT Press.
- Tragott, E. C. 1978. On the Expression of Spatio-Temporal Relations in Language. – *Universals of Human Language*. Vol. III. Eds. J. H. Greenberg, C. A. Ferguson, E. A. Moravcsik. Stanford: Stanford University Press, lk 369–400.
- Veismann, A. 2000. Aega väljendavad ruumimetafoorid. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. Magistritöö käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

- Veismann, A. 2001. On the Conceptualization of Time in Estonian. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Toim I. Tragel. Tartu: Tartu Ülikool, lk 22–47.
- Õim, A. 1991. Sünonüümisõnastik. Tallinn: Ühiselu.
- Õim, A. 1993. Fraseoloogiasõnaraamat.
- Õim, H., Tragel, I. 2007. Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil XXI sajandi alguses. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 98–115.

Embodiment of the Horizontal and Vertical Dimensions in Estonian aspect

Keywords: cognitive linguistics, embodiment, phrasal verbs, adverbs, aspect, conceptual metaphor

In this paper we discuss a hypothesis about how the horizontal and vertical dimensions are represented in language use. We believe that there are significant differences between the horizontal and vertical orientations in human cognition and this difference should also be reflected in potential aspectual meanings of the relevant verbal particles. The horizontal dimension is primarily associated with motion (as horizontal motion is the most common for a human being) and the horizontal particle indeed tends to elaborate on some aspect of motion. Vertical motion being less common, the vertical dimension relates primarily to orientation and relations between objects. For analysis we chose six Estonian verbal particles with a primary directional meaning: three horizontal ones – *edasi* 'on', *tagasi* 'back', *ette* 'ahead', and three vertical ones – *üles* 'up', *alla* 'downwards', *maha* 'down'.

Aspectual meanings of the Estonian verbal particles are as follows:

(a) The only aspectual meaning in the vertical dimension was perfectivity: *üles leidma* 'find', *üles tunnistama* 'confess'; *maha sõitma* 'drive (a distance)'. (The vertical particles are typically used in orientational metaphors.)

(b) The horizontal particles in Estonian phrasal verbs have the following aspectual meanings: i) continuation: *edasi sööma* 'eat on'; ii) repetition: *edasi müüma* 'resell', *tagasi ilmuma* 'reappear'; and iii) reversal: *tagasi pöörama* 'turn back'. Thus, along the vertical dimension an action can only be finished, while along the horizontal dimension actions may go on, change or be reversed.

Ann Veismann (b. 1972), MA, research fellow, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, ann.veismann@ut.ee

Ilona Tragel (b. 1968), PhD, head of the Language Centre, University of Tartu, ilona.tragel@ut.ee